

ДИСКУСИЈА

ПОВОДОМ ЧЛАНКА „РАЗВОЈ ШУМАРСТВА И ДРВНЕ ИНДУСТРИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1945—1956“

У публикацији за економску историју Југославије „Acta historico — oeconomica Yugoslaviae“ (Zagreb 1983, vol. 10, издавач Комисија за економску историју Југославије, накладник и суиздавач „Школска књига“ — Загреб) објављено је 15 радова, међу којима и чланак под горњим насловом Бранислава Маровића, професора (историчара) из Титограда. Сви ти радови имају назнаку научних, а представљају реферате изложене на научном скупу о теми „Улога шума у господарском животу наших народа у прошлости“, одржаном у новембру 1983. године на подручју Гоздног господарства Кочевје (СР Словенија), уз финансијску помоћ СИЗ-а за научне дјелатности република и покрајина.* Чланак Маровића је једини који одређује један дио послератног раздобља.

Из више разлога чланак Маровића заслужује да му се посвети посебна пажња.

У првом дијелу чланка — „Предратно стање“ — наводи се, најприје, да се „од природних богатстава користило једино дрво и то из оних шумских комплекса који су због свога повољног положаја у односу на тржиште обезбјеђивали капиталу богате зараде“. Оваква констатација је неодржива, јер се, прво, није користило једино дрво, већ сваке године и велике количине рибе из Скадарског језера, и то не само за јело него, једно вријеме, и за прераду крљушти укљеве (тзв. вјештачки бисер), од чега су добијани знатни приходи, затим маслине уз релативно велику производњу првокласног уља, глина за производњу артикала глинене индустрије и неке друге сировине;¹

* На скупу није било учесника ни реферата с подручја СР Босне и Херцеговине, СР Македоније и САП Косова.

¹ „Индустрија рибе и рибљег сребра бр. Марић“ на Ријечи Црнојевића, „Индустрија маслиновог уља бр. Марић“ — Бар, двије фабрике

друго, међу шумама које су искоришћаване биле су и неке чији положај у односу на тржиште није био повољан; треће, на искоришћавање шума и остваривање богате зараде није утицао само повољан положај шума, већ и количине, врсте и квалитет њихових дрвних маса, велико сиромаштво народа са ријетким могућностима добијања посла на другим радовима, односно врло јефтина радна снага, и, четврто, врло ниске продајне цијене дрвета које су до 1937. године уговоране по стаблу, а сјечена су, по правилу, крупна стабла с великом масом квалитетног дрвета. У вези с искоришћавањем шума изненађује да, макар једном реченицом, није поменуто да је било доста дугорочних уговора са страним фирмама које су вршиле обимна искоришћавања шума, уз велике негативне последице, како у односу на шуме тако и њихове власнике (искоришћаване су углавном племенске, сеоске и братственичке шуме).

Карактеристика опште заосталости црногорске привреде и, као њен одраз, и шумске привреде — најнижи ниво, тј. њена крајња екстензивност, узета је практично дословно из једног мога рада,² али то у чланку није назначено.

У погледу података о величини шумских површина, површине шума и њиховој расподјели по врсти власништва, узгоја и врстама дрвета, према чланку наводно узетих из Статистике шума и шумске привреде за 1938. годину (Београд 1940), напомиње се најприје да у тој публикацији нема тих збирних података за Црну Гору, јер она тада није постојала као административна јединица, па се до односних података могло доћи само рачунски на основу података за одговарајуће срезове Зетске бановине. Но, што је битно, подаци у чланку о раздиоби шума по врсти власништва су погрешни, јер се наведене величине односе на *шумске површине* а не на *шуме*, а то су различити појмови. Они су јасно приказани у првој табели поменутог Статистике: шумске површине обухватају два дијела — обрасти дио (шуме) и необрасли дио. Њихове величине дате су и у тексту и у табелама мога поменутог рада — шумске површине 513.143 ha и шуме 442.472 ha (стр. 73—74). У моме раду извршена је расподјела по врсти власништва само шумских површина а не шума, па је чудно како је дошло до наведеног, тим прије што је у чланку, непосредно прије подјеле „шума“ по власништву, приказана величина шумских површина (513.143 ha). С друге стране, подаци о „сеоским и општинским шумама“ и о „племенским, сеоским и братственичким шумама“, приказани у чланку, не могу се уопште добити из наведене Статистике, већ само из табеле у моме поменутом раду (стр. 73).

глинене индустрије у Боки Которској, Фабрика сапуна „Ривијера“ бр. Вучковић у Котору и др.

² Др Душан Вучковић, *Капиталистичко искоришћавање шума у Црној Гори*, Титоград 1965, стр. 72.

До њих се дошло посебним обрачуном, јер су као „сеоске“ у групи „општинске и сеоске“ рачунате само оне шумске површине на подручју Црне Горе ослобођеном у првом балканском рату и оне у црногорском приморју под Аустријом до 1918. године, гдје није важио Општи имовински законик (ОИЗ) из 1888. године, што је објашњено у фусноти, а племенске, сеоске и братственичке шумске површине су добијене другим обрачуном који је објашњен у другој фусноти на истоме мјесту мога рада. То раздвајање се морало учинити, јер се за наведена два подручја радило о различитом правном статусу власника шумских површина, органима управљања шумама, начину управљања и прописима о шумама (Закон о шумама Србије, аустријски закон о шумама и Распис о шумама за Црну Гору) до ступања на снагу јединственог Закона о шумама за цијелу земљу (1. јула 1930). Зато се општинским и сеоским шумским површинама у крајевима Црне Горе гдје није важио ОИЗ управљало по Закону о општинама Србије, односно (од 1933) по Закону о општинама Југославије, а шумским површинама на осталом подручју Црне Горе по ОИЗ и Уредби са законском снагом о управи и о заступању опште племенске заједнице, братстава и сеоских општина на подручју Великог суда у Подгорици (из децембра 1973. године). Одавде је јасно да су подаци у чланку узети из мога наведеног рада, а не из поменути Статистике. Приказане величине шума, по врстама дрвета (састојина) су потпуно погрешне, јер су као „листопадне“ односно четинарске шуме рачунате само чисте лишћарске односно чисте четинарске, а мјешовите лишћарске и мјешовите четинарске су уврштене у „мјешовите четинарско-лишћарске шуме“! Тако је добијена посве нетачна раздиоба површина шума по врстама дрвета, јер је од укупне површине на четинарске шуме дошло само 4⁰% умјесто 20%, на лишћарске 21⁰% умјесто 62⁰%, а на „мјешовите четинарско-лишћарске шуме“ 75⁰% умјесто само 18%. Ово изненађује тим више што су подаци о величини шума по врстама дрвета табеларно приказани у моме поменутом раду по колонама: „чисти четинари“, „чисти лишћари“, „мјешовити четинари“, „мјешовити лишћари“ и „мјешовити четинари и лишћари“ (стр. 74). Уосталом, да је упоређена раније наведена површина „шума“ по врсти власништва (513.143 ha) с оном по врстама дрвета или по врсти узгоја (442.472 ha), лако би се установило да се у првом случају ради о шумским површинама а у другима о шумама.

С обзиром да је у моме поменутом раду речено да су сви подаци о шумама непоуздани не само услјед одсуства катастра него и због незнатне површине уређених шума (шуме за које су израђени вишегодишњи планови газдовања), а то су показали послеријатни подаци о шумама добивени инвентаризацијом шума, поставља се питање: Због чега је уопште било потребно

да се у чланку приказују наведени подаци, па и да су били реални?

Изложени подаци о стручном шумарском особљу и чуварима шума у 1931. години („7 шумарских инжењера, 9 шумарских референата и 15 чувара шума“) за све шумарске послове у Зетској бановини нијесу тачни, а није их ни требало приказивати већ само оне у Црној Гори. Као извор за ове податке наведена је публикација „Илустровани званични алманах Зетске бановине“ (Сарајево 1931), а по њој је за све послове у државним и недржавним шумама Зетске бановине било 15 шумарских инжењера и 60 лугара. Подаци о „7 шумарских инжењера и 15 чувара шума“ вјероватно су узети из мога наведеног рада (стр. 76), у коме за инжењере, омашком погрешно стоји да их је у Зетској бановини било седам јер их је толико било у Црној Гори, али је из мога рада јасно да се податак о 15 чувара шума односи на Црну Гору (а не на Зетску бановину). Податак о „9 шумарских референата“ такође се не односи на Зетску бановину већ на Црну Гору (три средња шумарска референта и шест шефова ондашњих шумских управа — првостепених органа за управљање државним шумама — који су уједно вршили и дужности средњих шумарских референата), што је такође јасно речено у моме раду. Међутим, средњих шумарских референата (за послове надзора над недржавним шумама) у Зетској бановини било је 24, од којих су 12 обављали само те послове као службеници односних средњих начелстава, а исто толико оних који су као шефови шумских управа истовремено вршили и дужности средњих шумарских референата.

Наводи у чланку да је пред други свјетски рат Црна Гора имала 12 парних пилана, једну фабрику намјештаја и једну радионицу за производњу столица не одговарају стварном стању. Као извор за ове и више других података наведен је један мој други рад³ (с углавном погрешним назнакама његових страница), али у њему се налазе други подаци. По њима, већих пилана било је 12, од којих *парних* десет, а двије *турбинске*, тј. радиле на водени погон (пилане у Рожајима — стр. 86 и у Пјешчаници код Колашина — стр. 73); постојале су двије радионице намјештаја (при парној пилани Стијовића на Јабуци — стр. 71. и у Котору — стр. 58), а радионице за прављење столица није било.

На пиланама су углавном резани четинарски трупци, али је неприхватљива констатација у чланку да се „пиланска прерада дрвета у читавом предратном периоду ограничавала искључиво на четинаре и да ниједна пилана није била способна за прераду букве.“ Пилана у Рисну (власник „Јадранско“ д. д. — Дубровник), највећа и најмодернија у Црној Гори, углавном је од 1929. до 1932. године прерађивале букове трупе из грахов-

³ Др Душан Вучковић, *Дрвна индустрија у Црној Гори 1873—1941*, Титоград 1969.

ских шума, у којима је буква главна врста дрвета.* Нема података о количини пререзане обловине (осим за 1931. годину, када је произведено свега 5.880 m³ резане грађе), али је до августа 1930. године за њене потребе израђено око 51.000 m³ букових трупаца,⁴ који су свакако пререзани на пилани. Осим овога, на пилани у саставу електричне централе у Колашину (која је имала савремене уређаје за прераду дрвета), од 1936. године пререзано је око 6.00 m³ букових трупаца (за сушење резане грађе постојала је парионица),⁵ а мање количине букових, јаворових и јасенових трупаца резане су и на поменутој пилани Стијовића (ради израде намјештаја), при којој је такође постојала парионица резане грађе.⁶

Податак у чланку даје капацитет пилана поточара износио 100—300 m³ обловине годишње такође није тачан. Што је још чудније, у чланку се наводи да је тај податак узет из мога рада о дрвној индустрији (стр. 125), али тог податка у моме раду не говори, а о њиховој производњи у 1939. години стоји да је количина пререзане обловине просјечно годишње по једној пилани износила 400 m³.⁷

Као при обради шумарства тако и при обради дрвне индустрије — о страном капиталу нема ни ријечи! Међутим, не рачунајући пилане подигнуте страним капиталом до 1930. године (у околини Колашина, горњој Тари и Рисну), пилана код Никшића („Омбле“ а. д. из Београда) и пилана на Његовући („Индустрије дрвета Хајдер Чекро“ а. д. из Сарајева) — које је основао и њима руководио страни капитал — у 1938/1939. години учествовале су у укупном стању свих већих пилана у Црној Гори у погонској енергији са скоро 50%, у уложеном капиталу са више од 55%, у величини капацитета са преко 73%, док им је количина годишње прерађене обловине била за 14% већа него свих осталих пилана, а запошљавале су само 37 радника мање него све друге веће пилане.⁸

Карактеристике о мјесту дрвне индустрије у оквиру свих осталих индустријских грана у Црној Гори — дате у послједњем ставу обраде предратног стања — да је била најразвијенија, да је учествовала у броју предузећа са 130%, у јачини погонске снаге са преко 128%, у висини инвестираног капитала (рачунајући и електричне централе) са око 60%, те да је запошљавала више радника него све остале индустријске гране —

* По привредном плану за ове шуме била је предвиђена сјеча око 288.000 m³ буковог, а само око 18.000 m³ четинарског дрвета.

⁴ Др Душан Вучковић, *Дрвна индустрија у Црној Гори*, стр. 55—58.

⁵ Исто, стр. 79.

⁶ Исто, стр. 71.

⁷ Исто, стр. 94. и 109.

⁸ Исто, стр. 105.

узете су из мога поменутог рада о дрвној индустрији,⁹ али то у чланку није наведено.

Без обзира на све дате примједбе, сматрам да је у овом дијелу чланка требало дати укратко само опште карактеристике шумарства и дрвне индустрије Црне Горе, тј. без приказивања разних података, а тиме би се избјегле наведене грешке.

Наводи у другом дијелу чланка „*Послијератни развој шумарства и дрвне индустрије*“ да је до великог јачања државног сектора у шумарству дошло због проглашења племенских, сеоских и братственичких шума (тзв. шуме комунице) општенародном имовином (1947), чија је површина по предратним статистичким подацима износила 216.685 ha, и због експропријације и конфискације неких шумских посједа, тако да је државни сектор шумарства обухватао око 75% површине свих шума — узети су из једног мог чланка¹⁰, али то такође у предметном чланку није речено. При томе, из мога чланка је испуштено навести да су у општенародни сектор укључене и бивше општинске и сеоске шуме којима се управљало на бази Закона о општинама у ондашњој Југославији.

У чланку није назначен извор података о броју лугара (чуvara шума) који су завршили краће курсеве од 1945. до 1955. године (230), а, по моме наведеном чланку, такви курсеви су одржавани до 1952. године, а да се од тада врши школовање у лугарским школама Србије и Босне и Херцеговине, па је крајем 1955. било 255 лугара (од којих 25% без стручне спреме). Податак да је почетком 1945. године било у Црној Гори свега четири шумарска стручњака и неколико чуvara шума такође је узет из мога наведеног чланка, али се ни то у чланку не помиње. Подаци у чланку да је крајем 1955. године у Црној Гори било 48 шумарских инжењера, 59 шумарских техничара и 329 лугара односе се на 1958. годину,¹¹ а, према мом поменутом чланку, крајем 1955. године бројно стање наведеног особља износило је 43 инжењера, 35 техничара и 255 лугара, што није мала разлика. На 1958. годину односе се и подаци о учешћу инжењера и техничара у оперативи шумарства и дрвне индустрије (75% односно 54% укупног броја), с тим што је у чланку учешће техничара погрешно приказано, јер није износило 54% већ 92%.¹² Врло мало учешће техничара у оперативи — како је дато у чланку — сваки шумарски стручњак ће на први поглед оцијенити као нереално, јер је основно радно мјесто шумарских техничара увијек било у оперативним организацијама.

⁹ Исто, стр. 127.

¹⁰ Инж. Душан Вучковић, *Шумарство Црне Горе, Развој шумарства и дрвне индустрије Југославије 1945—1956*, Београд 1958, стр. 475—482.

¹¹ *Развој шумарства и дрвне индустрије Југославије 1945—1956*, стр. 328.

¹² Исто, стр. 332.

У поглављу „Шумски фонд“ у чланку се напријед наводе подаци о шумским површинама (607.799 ha) и шумама (575.952 ha), с раздиобом шума на високе 276.035 ha) и на шикаре и „ситне изданачке шуме“ (299.917 ha).^{*} Ови се подаци знатно разликују од ранијих (предратних), па је површина шума већа за 133.480 ha, али се у чланку не даје никакво објашњење како је до тога дошло, већ се каже да су дати „према статистичким подацима из 1947. године“. Ти подаци су, међутим, добијени на бази инвентаризације шума извршене путем групе шумарских стручњака 1947—1949. године, а објављени су 1955. године (са стањем 1947. године). Укупна дрвна маса свих шума, према чланку узета из Статистичког годишњака НР Црне Горе за 1955. годину, износи 60,642.839 m³, али кад се саберу подаци за лишћаре (41,652.036 m³) и за четинаре (19,578.941 m³) добија се 61,230.977 m³ односно више 588.138 m³! До тога је дошло због погрешно дате дрвне масе лишћара 41,652.036 m³ (умјесто по Годишњаку 41.063.898 m³). Слично стање, само са знатно мањом разликом, постоји у чланку између укупне дрвне масе свих шума (60,642.839 m³) и збира дрвне масе очуваних високих шума (41,625.038 m³) и масе опустошених таквих шума, ниских шума и шикара (18.988.00 m³), па се јавља мањак од 29.801 m³! Овдје је погрешно приказана дрвна маса очуваних високих шума 41,625.038 m³ (умјесто по Годишњаку 41,652.038 m³ и дрвна маса опустошених високих шума, шикара и изданичких шума 18,988.000 m³ (умјесто по Годишњаку 18,990.801 m³).

Нема оправдања што се у чланку учешће очуваних високих шума и таквих опустошених шума и шикара (треба додати „и ниских шума“), приказује у постоцима укупне шумске површине, а не укупне површине шума.

У овом поглављу нема података о прирасту шума, а то је врло важан елеменат за вођење одговарајуће шумарске политике и газдовања шумама. По подацима инвентаризације шума, укупан текући годишњи прираст свих високих шума оцијењен је на 327.960 m³ или просјечно 1,19 m³/ha¹³, што је врло ниско и поред прашумског карактера тих шума.

У поглављу „Експлоатације шума“ дати су подаци о укупно посјеченим бруто дрвним масама у периоду 1947—1955. године, са раздиобом на лишћаре и четинаре, као и подаци о сјечима у општенородним шумама. Сви ти подаци су садржани у моме наведеном чланку, па их није требало тражити и узимати из анализе Завода за привредно планирање НР Црне Горе о привредном развоју Црне Горе за период 1947—1954. године — како стоји у чланку. У чланку није речено да су искоришћавање шума вршила мањим дијелом и предузећа из других република (искоришћавање знатних дрвних маса у четинарским шу-

^{*} Појам „Ситне изданачке шуме“ не постоји у шумарској терминологији, већ су то „ниске“ или „изданачке“ шуме.

¹³ Шумарска енциклопедија, 1, Загреб MCMLIX, стр. 183.

мама настрадалим у великим шумским пожарима из 1946. године и у неким другим шумама) и ЈНА. Исто тако, у чланку није поменуто ни врло важан податак да су 1947. године, погодним путем, изгубили правоваљаност сви из предратног периода наслијебени дугорочни уговори о купопродаји или искоришћавању племенских, сеоских и братственичких шума.

У чланку су, на основу поменутог Статистичког годишњака, дати и подаци за период 1947—1954. године о произведеним количинама јамског дрвета, стубова за електроводе, целулозног, огријевног, тесаног и цијепаног дрвета (свега 256.227 m³), што је названо „механичка прерада дрвета“ која је „доминирала“ у наведеном периоду. И овдје су погрешно наведени подаци за поменуте сортименте (осим за стубове и огријевно дрво), па по Годишњаку њихова укупна дрвна маса износи 276.027 m³. Међутим, с једне стране, све наведене врсте производа спадају у шумску производњу односно у шумске асортименте, а механичку прераду дрвета представљају индустријски сортименти који се производе на пилама (примарна прерада) и финална производња (намјештај, паркет, дрвне плоче и др.). С друге стране, неразумљиво је у чему је „доминирала“ наведена шумска производња кад је, по подацима поменутог Годишњака, у истом периоду произведено 1,307.557 m³ четинарских и 9.255 m³ букових трупаца који такође спадају у шумску производњу.

Све остало у овом поглављу односи се на производњу пила и на финалне производе дрвне индустрије, али то не спада у експлоатацију шума.

У чланку су дати и подаци о извозу резане грађе четинара из Црне Горе за године 1953—1956, изражени у m³, с учешћем у извозу наведене грађе из Југославије (око 60%), али нема података о извозу шумарства, тј. шумских сортимената, ни о учешћу извоза шумске привреде као цјелине у укупном извозу из Црне Горе, нити учешћа новчане вриједности извоза шумске привреде Црне Горе у укупној вриједности извоза исте привреде у читавој земљи. То су значајни подаци које је свакако требало приказати, јер они дају комплетну слику извоза шумске привреде Црне Горе. Ево, стога, о томе неких података за 1955. и 1956. годину:

Год.	Учешће извоза шумске привреде у укупном извозу Црне Горе (у %) ¹⁴			Вриједност извоза шумске привреде Црне Горе (у 1.000 д.) ¹⁵	
	Извоз шумарства	Извоз дрвне индус. привреде	Извоз шумске привреде	1955. г.	1956. г.
1955	12,3	22,8	35,1	шумарство 5.712	4.761
1956	9,7	19,4	29,1	дрвна инд. 10.546	9.598
				16.258	14.359

¹⁴ Др инж. Вељко Мартиновић, Шумска привреда у развоју Црне Горе, Титоград 1975, стр. 165.

¹⁵ Исто, табела XXIX.

Учешће вриједности извоза шумске привреде Црне Горе у укупном извозу исте привреде Југославије у 1955. години (изражено у US доларима) износило је за шумарство 2,5% а за дрвну индустрију 1,5%.¹⁶

Несхватљиво је да је у поглављу „Инвестиције“ обухваћена само дрвна индустрија! Поред бруто инвестиција (од 1947 до 1956. године) у висини од 3.469,300.000 д, односно нето 2.476,000.000 д (до 1956. године), укључујући и инвестиције за искоришћавање шума и возни парк за искоришћавање шума и прераду дрвета*, наведени су најважнији објекти с укупном јачином KS (крајем 1951. године), остварени друштвени производ и национални доходак (1956. године), вриједност основних средстава с њеним учешћем у вриједности истих средстава читаве индустрије (крајем 1956. године) и степен истрошености основних средстава (на крају 1954. године).

Нема основа што је у ово поглавље укључен број запослених у дрвној индустрији (крајем 1954. године) — 1573 (уз раздјобу на врсте квалификација), а још мање што је ту додат и број запослених у шумарству — 1582 (с подјелом на раднике, службенике, ученике у привреди и лица ван радног односа).

За разлику од претходног, у поглављу „Градња шумских комуникација и зграда“ дати су подаци о дужини изграђених шумских комуникација (камионски путеви, колски путеви, железнице и котураче) у периоду 1945—1956. године, као и број шумарских зграда по врстама (до краја 1955. године). Али, није приказана висина инвестиција ни за прву ни за другу врсту објеката. Према једним подацима, у 1955. години је за изградњу шумских комуникација утрошено 405 мил. а за подизање шумарских зграда 40 мил. динара,¹⁷ а по другима (рачунајући по сталним цијенама у 1966. години у новим динарима) за шумске комуникације и зграде инвестирано је у раздобљу 1947—1951. године 3,152.000, а у раздобљу 1952—1956. године 32,118.000 динара.¹⁸

При упоређењу дужине шумских комуникација на 1.000 ха шума у 1945. години (0,07 km) и на крају 1956. године (0,72 km), у чланку је код „1.000 ха“ стављен знак питања, што вјероватно значи да се сумња у ту величину, или да се не зна зашто је она узета у рачун. Међутим, наведени односи су добивени рачунајући с укупном површином шума од 585.000 ха и дужином комуникација у 1945. години од 40 km а на крају 1956. године од 419 km (у 1956. години смањена је дужина железни-

¹⁶ Исто, стр. 167.

* Инвестиције у искоришћавању шума почев од 1954. године финансира шумарство.

¹⁷ Мој наведени чланак „Шумарство Црне Горе“.

¹⁸ Др инг. Вељко Мартиновић, н.д., табела XXII.

ца и котурача на свега 10 km).¹⁹ Но, ако би се рачунало и са површином шума по подацима инвентаризације шума (575.952 ha), због незнатне разлике, наведени односи практично остају исти, па је постављење знака питања неоправдано. Установљивање броја километара на 1.000 ha шума је одавно израз „отворености шума“, а тиме посрдно и ступња интензивности газдовања шумама.

У поглављу „Узгајање и обнова шума“ констатује се „да су се у Црној Гори као и у читавој Југославији голети пошумљавале акцијама добровољних радних бригада састављених од чланова организације Народног фронта“ Оваква формулација је нејасна, па се може схватити да су се голети пошумљавале једино добровољним радним бригадама, тим прије што у чланку нијесу дати никакви подаци о утрошеним средствима за ове радове. Међутим, њихова улога у тим радовима била је у ствари врло скромна. Томе су основни разлози што су оне више коришћене за разне друге, онда објективно прече, послове и што је за радове пошумљавања, због неповољних резултата радних бригада усљед физичких слабих бригадиста, већ од 1950. године додијељивана плаћена сезонска, а од 1951. године стална радна снага. То потврђује и податак да је врло велики, нереално постављени план пошумљавања за раздобље 1947—1951. године остварен са мање од 50%, углавном због недовољног броја како бесплатне тако и плаћене радне снаге. Зато су и планови и извршења радова у 1952. и 1953. години много мањи (просјечно годишње 311 ha), али се од 1954. до 1956. године, због повољнијих услова, знатно повећавају (просјечно 743 ha годишње). У чланку су дате и величине извршених пошумљавања у периоду 1947—1955. године (6.100 ha), као и успјех тих радова (око 61%), али, како је речено, без података о утрошеним средствима. По другим подацима, од 1947. до 1953. године радови пошумљавања и попуњавања обухватили су 6.630 ha и за њих је, не рачунајући вриједност добровољних бесплатних радова, утрошено око 82 мил. динара.²⁰

Наводи у чланку да су од 1952. године планови пошумљавања реалнији и знатно мањи, да се радови изводе плаћеном радном снагом, да је стручни надзор бољи, да се културе негују, због чега се знатно побољшава квалитет, а тиме и успјех радова, као и наведени подаци о извршеним радовима (1947—1955) и њиховом успјеху — налазе се у моме поменутом чланку о шумарству Црне Горе, али то у овом поглављу није назначено, а за наведени обим извршених радова 1947—1955. године и њихов успјех речено је да су подаци Завода за привредно планирање НР Црне Горе и Завода за статистику НР Црне Горе.

¹⁹ *Развој шумарства и дрвне индустрије Југославије 1945—1956*, стр. 217.

²⁰ *Шумарска енциклопедија*, 1, Загреб MCMLIX, стр. 184—185.

У погледу мелиорације деградираних шума и шикара у чланку стоји да је од 1952. до 1956. године успјешно мелиорисано 1.400 ha (не рачунајући 855 ha пошумљавања и мелиорација у бујичним подручјима) и да је мелиорација углавном обухватала забрану паше и сјече, а нема ни ријечи о ранијим радовима! Познато је, међутим, да је у периоду 1947—1955. године мелиорисано, углавном путем забране паше и сјече, око 33.000 ha шикара и деградираних шума,²¹ од чега највећи дио долази на шуме настрадале у великим шумским пожарима из 1946. године (око 20.000 ha).

У чланку није поменут важан податак да је крајем 1955. године у шумским расадницима било 7,7 мил. шумских садница, довољно за извршавање планираних радова пошумљавања и попуњавања.²²

Податак у чланку да су грађевински радови на заштити од бујица у периоду 1945—1954. године „обухватили површину од 9.000 m²“ погрешан је, јер је подигнуто 9.000 m³ зида (грађевински радови се изражавају у m³ подигнутих зидова а не по површини), како и стоји у извору одакле је податак коришћен.²³ У наведеном периоду је, по чланку, на основу истог извора, у грађевинске радове пошумљавања и мелиорације у бујицама инвестирано 96,3 мил. динара. По другим подацима, до краја 1955. године за извршене радове на одржавању и оправкама ранијих објеката у осам бујичних подручја утрошено је 11 мил. д, за нове радове у девет бујичних подручја око 60 мил. д, а у истом времену израђени су и главни пројекти за 11 бујичних подручја, али је непознато колико је то коштало.²⁴

Пошто у чланку о висини инвестиција у шумској привреди, осим наведених за дрвну индустрију до 1956. године, нема података који се односе на шумарство, а тиме ни за шумску привреду, сматрајући инвестиције врло важним елементом, на основу постојећих података,²⁵ израђен је доњи преглед. Он даје слику укупних улагања за раздобља 1947—1951. и 1952—1956. године одвојено за шумарство и за дрвну индустрију, односно у шумској привреди Црне Горе и Југославије, с учешћем инвестиција у шумској привреди Црне Горе у одговарајућим инвестицијама у читавој земљи.

У шумарству се највише улагало у саобраћајнице, затим у биолошке радове, а најмање у зграде и опрему.²⁶ До велике разлике у улагањима у шумарству у наведена два раздобља.

²¹ Мој наведени чланак о шумарству Црне Горе.

²² Исто.

²³ *Развој шумарства и дрвне индустрије Југославије*, стр. 174.

²⁴ Мој наведени чланак о шумарству Црне Горе.

²⁵ Др инж. Вељко Мартиновић, н.д.ј., табеле XXII и XXIII.

²⁶ *Шумарска енциклопедија* 1, Загреб MCMLXXX, стр. 273; табела XXII у наведеном раду др инж. Вељка Мартиновића.

Инвестиције у шумарству и дрвној индустрији по сталним цијенама у 1966. год. (у 1.000 н. д.)

Год.	Црна Гора		Југославија		
	Шумарство	Дрвна индустрија	Шумска привреда	Шумска привреда	Учешће инвест. у шум. привр. ЦГ у инвест. у шум. привреди Југославије
1947—1951	6.642	48.390	55.032	1.944.121	2,83%
1952—1956	37.888	21.820	59.708	1.297.395	4,60%
1947—1956	44.530	70.210	114.740	3.241.516	3,52%

долази највећим дијелом због тога што су улагања у шумске комуникације до 1954. године вршила шумско-индустријска предузећа, јер су она тада (и све до 1962) године обављала искоришћавање шума за потребе својих прерађивачких погона.

Раније наведени подаци о укупном броју запослених (крајем 1954. године) у шумарству (1.582) и у дрвној индустрији (1.573), без упоређења с одговарајућим подацима за читаву привреду, врло мало говоре, посебно кад су дати само за једну годину. Зато је у доњем прегледу приказан за три године број запослених у укупној привреди друштвеног сектора Црне Горе, затим у шумарству, дрвној индустрији односно у шумској привреди и учешће запослених у шумској привреди у укупном броју запослених у читавој привреди.²⁷

Год.	Укупно у читавој привреди	Укупно у шумској привреди			Учешће шумске привреде у читавој привреди
		У шумарству	У дрвној индустрији	Свега	
1947	16.728	360	897	1.257	7,5%
1950	25.509	499	1.350	1.849	7,2%
1955	39.400	600	2.646	3.246	8,2%

Ови подаци су доказ више да је у чланку требало у посебном поглављу обрадити све запослене у шумарству и дрвној индустрији (почев од неквалификованих радника и лугара до инжењера), чиме би се о томе добила прегледна слика са свим потребним елементима. Овоме треба додати да у чланку није ништа речено о животним и радним условима радника, посебно шумских, а они су били врло неповољни.²⁸

У последњем поглављу „Закључак“, поред осталог, наводи се да је шумарство „представљало главни извозни артикал Црне Горе“, што не одговара правом стању, јер су производи

²⁷ Др инж. Вељко Мартиновић, н.д., стр. 162.

²⁸ Шумарска енциклопедија 1, Загреб MCMLXXX, стр. 273.

обојене металургије (сировине) били главна извозна роба. У 1955. и 1956. години вриједност извоза шумарства, према ранијим наведеним подацима, износила је 10,473.000 (10,9% укупног извоза), а обојене металургије 52,693.000 динара (55,1% укупног извоза)²⁹, или пет пута већа. Према истим подацима, у исто вријеме, вриједност извоза дрвне индустрије износила је 20,144.000 д. (21,1% укупног извоза), што са вриједношћу извоза шумарства чини вриједност извоза шумске привреде од 30,617.000 д, а то представља само 58,1% извоза обојене металургије, односно 32% укупног извоза.

Истичући напредак у изградњи дрвне индустрије, у чланку се наводи да је „физички обим производње са 251% у 1947. порастао на 345% у 1956. години“ (!), што је неразумљиво, а у ствари ради се о индексу пораста производње дрвне индустрије у односу на 1939. годину (индекс 100).

И поред великих напора за унапређивање изузетно тешког наслијеђеног стања у шумарству и постигнутих резултата, не може се прихватити закључак у чланку да су тиме створени услови „да се шумарство припреми и пређе са позиција класичних метода шумског газдовања на савремене начине привређивања“. Период 1945—1956. године је за то био сувише кратак, па и да је било довољно финансијских средстава и да није постојала велика оскудица у стручним кадровима, квалификованим радницима за разне послове у искоришћавању шума и школованим лугарима.*

За првих десетак послеријатних година није технички било могуће пројектовати и изградити потребну дужину шумских комуникација у разним шумским подручјима, израдити дугорочне планове газдовања шумама као предуслова за трајно стручно газдовање (посебна служба за ове послове почела рад тек 1953. године), сачинити пројекте за уређивање бујичних подручја (и ова служба је трајно организована 1953. године) итд. Увелико се оскудијевало, посебно првих година, у разним техничким инструментима и справама, свим алатима за послове искоришћавања шума, вучној стоци, механизованим средствима за сјечу и израду шумских сортимената и за њихову допрему до стоваришта на шумским путевима, што се врло тешко набављало, јер га није било довољно у читавој земљи. Каснијих година се стање осјетно побољшавало, али је то ипак било недовољно, а за руковање механизованим средствима није било довољно стручних радника, па се она нијесу могла потпуно користити.

²⁹ Др инж. Вељко Мартиновић, н.д., табела XXIX.

* Према подацима за 1958. годину, у односу на просјек за Југославију, на једног инжењера у Црној Гори долазила је 2,5 пута већа површина шума, на једног техничара два пута већа, а на једног лугара (рачунајући и нешколоване) 1,3 пута већа (*Развој шумрства и дрвне индустрије Југославије*, стр. 329). Квалификованих шумских радника у Црној Гори готово није било.

Овоме треба додати разне тешкоће у организовању шумарске службе код републичких органа, среских народних одбора и шумарских оперативних јединица са честим промјенама у њиховој организацији, правима и надлежностима,* у спором повећавању броја инжењера, техничара и школованих лугара, а посебно квалификованих шумарских радника разних профила, у сузбијању бројних бесправних сјеча (не само од појединаца већ и од предузећа, задруга и установа) и штетних инсеката (свакогодишње појаве боровог четника на културама црног бора и епидемије губара 1948—1949. и 1954—1955. године), у примјени прописа о проглашењу шума комуница општенародном имовином у погледу права бивших удионичара на коришћење грађевног и огријевног дрвета и права испаше стоке, не мале проблеме због одсуства катастра и граница између општенародних и приватних шума итд.

Све се то одражавало на квалитет свих радова у шумарству, а посебно на обиљежавање стабла за сјечу (дознака стабала) и извршење обимних радова у искоришћавању шума**, па су по правилу сјечена само вриједна четинарска стабла, и то највећим дијелом у шумама најближим јавним путевима, уз честе сјече недозначених стабала, што је имало многе негативне последице по стање и квалитет шума, смањујући им и биолошку и економску вриједност. Повећање сјече буковог дрвета онемогућавали су објективни разлози, првенствено тржиште. Ако се зу то нагласи да се тек за 1954. годину први пут планирају мањи радови на њези, чишћењу и заштити шума, те да је отвореност шума била изузетно ниска, да су шумски путеви углавном слабо пројектовани и грађени а још слабије одржавани, да је дрвна маса посјечених стабала већином нерационално коришћена — онда је јасно колико је тадашње газдовање шумама могло бити на „позицијама класичних метода газдовања шумама“, а још јасније колико се било далеко од могућности да се у шумарству „пређе на савремене начине привређивања“. Уосталом, ни данас, послје 30 година, када отвореност шума на 1.000 ha (рачунајући с површином шума 575.952 ha) износи свега 2,82 km, не може се говорити о интензивном газдовању шумама по „савременим начинима привређивања.“

Осим указивања у претходним излагањима на неке важне елементе који чланком нијесу обухваћени, истиче се да у њему нијесу ни поменути, а камоли бар најкраће обрађена, још нека питања без којих се не може имати довољна представа о стању

* Ове промјене су у већини случајева вршене у складу с промјенама организационих облика у политичкој и привредној управи, а мање због потреба шумарске службе (*Шумарска енциклопедија*, 1, Загреб МСМLXXX, стр. 272).

** Не наводећи обим производње свих шумарских сортимената, истиче се да је у периоду 1947—1956. године просјечно годишње израђивано око 150.000 m³ четинарских трупца.

и развоју шумарства и дрвне индустрије Црне Горе у одређеном периоду. Требало је рећи да у Црној Гори са гледишта шумарства постоје два потпуно различита подручја: карстно подручје (тзв. пасивни шумски фонд) и подручје економских шума (тзв. активни шумски фонд) који је сировинска база индустрије за прераду дрвета. Нијесу приказане основне одредбе Закона о шумама, с битним надлежностима републичких органа управе и српских народних одбора у пословима шумарства у оба подручја (као и у пословима шумско-индустријских предузећа), а ништа није речено о организационим облицима и надлежностима шумских газдинстава као основних оперативних јединица за општенародне шуме, ни о сектору приватних шума, нити о оперативним јединицама у искоришћавању шума и преради дрвета. О томе су се неки подаци могли наћи у поменутом чланку о шумарству Црне Горе, а много детаљнији на једном другом мјесту.³⁰ Није требало заобићи ни чињеницу да су законским проглашењем шума комуница општенародном имовином и (на основу закона) донесеном уредбом (1948. године) призната права бившим удионичарима у тим шумама да у њима бесплатно добијају грабевно и огријевно дрво за стварне домаће потребе, уколико то дозвољава стање шума и ако потребно дрво не могу добити из својих шума, као и право испаше своје стоке. Овакво рјешење је било оправдано јер су односне шуме биле својина племенских, сеоских и братственичких имовинских заједница (а не приватних физичких или правних лица), због чега су и биле изузете од експропријације по Закону о аграрној реформи и колонизацији за територију Црне Горе из 1945. године.*

Уз истакнуте примједбе на предметни чланак, треба напоменути да се из њега закључује да при његовој обради није коришћено шест публикација, у којима су обрађени шумарство и дрвна индустрија Црне Горе појединачно или у цјелини, или су у њима дати поједини подаци и за период који је у чланку обрађен.³¹ Да су те публикације коришћене, а посебно неке од њих, у чланку би било много мање недостатака и погрешних

³⁰ Др Душан Вучковић, *Развој организације шумске привреде и шумарске службе у Црној Гори у раздобљу 1944—1954. године*, Правни зборник, Титоград 1970, бр. 1—2.

* На евентуалну примједбу да би ово представљало повећање простора за чланак може се одговорити оним што је већ речено, тј. да је требало скратити опис предатног стања, а могли су се без штете испустити и неки подаци о дрвној индустрији за појединачне године.

³¹ *Статистика шума и шумске привреде — Шуме у Д. Ф. Југославији према подацима из 1938*, Београд 1945, издавач Државни статистички уред Д. Ф. Југославије (шапирографисано); *Шумарска енциклопедија*, издавач Југословенски лексикографски завод, 1, Загреб MCMLIX, стр. 181—186; *25 година развоја шумарства и дрвне индустрије Југославије (1945—1969)*, издавач Савезна привредна комора — Савјет за шумарство и дрвну индустрију, Београд 1970 (шапирографисано); др инж. Вељко Мартиновић, *Шумска привреда у развоју Црне Горе*, издавач Економски фа-

података. При овом треба нагласити да обрада шумарства и дрвне индустрије у периоду 1945—1956. године није нимало лак задатак и да захтијева много врло приљезног рада за прикупљање, одабирање, сређивање и коришћење бројних података, па и кад би то радило лице које је довољно упућено у обје привредне гране.

Ако може послужити као нека врста утјехе, треба рећи да већих или мањих грешака у обради шумарства има и код неких историчара из других република, уколико се ради о прошлом или овом вијеку. То се посебно односи на питања шумарства као цјелине, тј. узгојних радова, искоришћавања шума, заштите шума и уређивања шума (израда дугорочних планова газдовања шумама), или о шумарским прописима, организацији шумарске службе и шумарској науци, јер се под шумарством погрешно подразумева углавном само искоришћавање шума. При овоме изненађује да се у обради не користи ни она шумарска литература у којој су на једноме мјесту обрађени и шумарство и дрвна индустрија, тј. шумарске енциклопедије (два издања), нити се врши стручна рецензија односних радова. Као најбољи примјер таквог погрешног рада, наведена је „Енциклопедија хрватске повијести и културе“, објављена у Загребу 1980. године, у којој је шумарство Хрватске приказано непотпуно и с разним погрешкама. Зато се документовано побијају тврдње да се газдовање шумама углавном није проводило према начелима шумарске науке, што се одражавало у прекомјерним сјечачама, девастацијама и нерационалном искоришћавању шума, те да се врло мало пажње придавало пошумљавању и уређивању шума. Иако, аутори (чак шесторо) нијесу шумарске струке, није вршена рецензија рукописа, па се за то чини одговорним и уредништво наведене Енциклопедије.³²

На погрешке у неким рефератима читаним на поменутом научном скупу у Словенији указали су присутни шумарски стручњаци, па су у неким рефератима грешке исправљене прије штампања, али у некима нијесу. На разне грешке у три чланка везана за шумску привреду — објављена у публикацији „Acta historico-oeconomica Jugoslaviae“, vol. X* — указано је у

култет — Институт за друштвено-економска истраживања, Титоград 1975; *30 година развоја шумарства, дрвне индустрије и индустрије папира Југославије (1945—1974)*, издавачи: Савјет за шумарство и индустрију за прераду дрвета Привредне коморе Југославије, Савезни комитет за пољопривреду и Савез инжењера и техничара шумарства и индустрије за прераду дрвета Југославије, Београд 1976. (шапирографисано); *Шумарска енциклопедија*, издавач Југословенски лексикографски завод, 1, Загреб МСМЛXXX, стр. 268—282.

³² Оскар Пишкорић, дпл. инг. шумарства, *Шумарство у Енциклопедији хрватске повијести и културе*, Шумарски лист, Загреб 1981, бр. 10—12.

* „Завођење дириговане дрвне привреде у међуратној Југославији“, „Искоришћавање шума и дрвне индустрије од стране Њемачке на тлу Југославије у другом свјетском рату“ и „Политика Аустрије према шумском фонду Далмације од 1814. до 1948. год.“

приказу те публикације у истом часопису.³³ Посебно су истакнуте несхватљиво грубе грешке и произвољна тврђења у другом у фусноти наведеном чланку (о величини државних и приватних шума, о правом безвлашћу у шумарству Југославије између два рата, о величини уништених шумских расадника у другом свјетском рату). Приказ се завршава (оправданом) констатацијом да је „за подручје повијести шумарства новијег доба нужна лектура шумарских стручњака ... Није то подцјењивање аутора него стварност, да шумска производња и шумарство у цјелини имају своје законитости, које нису познате ни пољопривредним стручњацима, а камоли оним хуманистичког образовања“.

На крају, на основу свега изложеног, чини се оправданим поставити ова питања:

— ко је и на основу којих критеријума одредио обрађивача из Црне Горе за наведени научни скуп и ко је обрађивачу одредио (или одобрио) наслов чланка за тај скуп;

— како се могло десити да чланак, прије одржавања научног скупа, није рецензиран од стране одговарајућих стручњака, тим прије што су предмет чланка двије привредне гране, од којих се једна (шумарство) одликује посебним специфичностима од свих других привредних грана, а обрадио ју је лице које се не бави привредом, па у његову струку не спада материја која је чланком обухваћена; и

— имајући у виду првенствено обимну публикацију „Развој шумарства и дрвне индустрије Југославије 1945—1956. године“ (из 1958. године), „Шумарску енциклопедију“ (из 1959. године), студију др инж. Вељка Мартиновића „Шумска привреда у развоју Црне Горе“ (из 1975. године) и „Шумарску енциклопедију“ (из 1980. године), у којима су детаљно обрађени шумарство и дрвна индустрија Црне Горе и за разматрани период — да ли је одабрани чланак за наведени научни скуп могао имати потребне елементе за посебни научни рад, односно да се на основу нових истраживања научно обради и потом као научни рад објави, када је материја чланка већ довољно научно истражена и обрађена.

У вези с првим питањем могу само рећи да претпостављам да су Комисија за економску историју Југославије и други сазивачи позив на научни скуп упутили Друштву историчара СР Црне Горе, па на питање треба да одговори ондашњи руководиоци органа тога Друштва.

Што се тиче другог питања, треба истаћи да у Титограду ради велики број старијих и искусних стручњака и за шумарство и за дрвну индустрију који су досадашњи радни стаж провели углавном радећи на пословима шумарства или дрвне

³³ О Пишкорић, *Acta historico-oeconomica Yugoslaviae*, vol. X, Загреб, 1983, Шумарски лист, Загреб 1985, бр. 3—4. (Пишкорић је једним рефератом учествовао на наведеном научном скупу).

индустрије у Црној Гори, а један дио њих је, највећим дијелом, упознат са развојем обје привредне гране у Црној Гори (па углавном и у читавој земљи) и у периоду којим се чланак бави, а да се не говори и о пензионисаним шумарским стручњацима. Да је обављена рецензија, то би свакако помогло аутору да материју чланка обради боље, потпуније и тачније. Рукводећи орган поменутог Друштва морао се побринути да се благовремено изврши рецензија чланка, без обзира на то да ли је то тражио његов аутор, а зашто то није урађено — може одговорити само наведени орган Друштва.

Одговор на треће питање, и под претпоставком најсавјеснијих нових истраживања, по мојој оцјени, може бити само негативан.

Одговори на сва три питања су тим потребнији што је од 10 досадашњих бројева публикације „Acta historico-oeconomica Yugoslaviae“ тек у последњој објављен први чланак из економске историје Црне Горе, односно њене шумске привреде, не рачунајући два у њој раније објављена рада о трговини Боке у првој половини прошлог вијека.³⁴

Било би добро ако би се из овог чланка добила поука за даљу сарадњу с Комисијом за економску историју Југославије о обради појединих тема из економске историје Црне Горе, без обзира на то о којој би се привредној грани или области радило.

Душан Вучковић

³⁴ Шиме Перичић, „Прилог познавању трговине између Котора и Црне Горе од 1815. до 1850“ (вол. III) и „Поморско — трговински промет Боке Которске од 1815. до 1850. године“ (вол. VI).